

KÜLKERESKEDELMI MOZGALMAK HAZÁNKBAN I. LIPÓT ALATT.

Írta : DR. TAKÁTS SÁNDOR.

(Második közlemény.)

III.

„Tüzes“ Gábor barát közgazdasági működése.

Az a rejtélyes ferenczrendi szerzetes, a ki Buda visszavételénél titokzatos tüzi szerszámaival oly jelentékeny szolgálatokat tett az ostromló seregnek s a kit találmánya után Tüzes Gábornak is szoktak mondani, korában jól ismert alak volt. Hogy azóta neve, hasznos irodalmi munkássága és találmányai teljesen feledésbe mentek, az nem az ő hibája.

Gábor atya, igazi nevén: *Frater Angelus Gabriel Gautieri de Nizza*, nem volt magyar, nem is hívták őt Gabrielli-nek, sem Rafaelnek, mint eddig hitték.

Genua bájos vidékéről szakadt fel hozzánk s annyira megkedvelte Magyarországot, hogy a török háborúk bevégzése után is nálunk maradt. Buda ostrománál alapította meg hírnevét görögtűz-féle, saját találmányú rakétaival, a miket ő maga „*ignis pyrothenicus*“-nak mondott.¹⁾ Budánál és a későbbi háborúkban szerzett érdemeiért I. Lipót kinevezte őt a császári tűzművek („*Ernst-Feuerwerks*“) vezetőjének és évi 2000 frt fizetést engedélyezett neki, a mi abban az időben igen szép pénz volt. Míg a török háborúk folytak, addig Gábor atya tűzművek készítésével foglalkozott. 1690-ben egyszerre 8000 forintot utalványoztak neki e célra. Mivel azonban az udvari kamara 3000 frttal adósa maradt, 1691. febr. 12-én ő maga kéri Rosenberg gróf kamaraelnököt, utalványozná ki neki a hátralékos 3000 frtot, mivel a megrendelt dolgokat már elkészíté.²⁾

Helyreállván a törökkel a béke, Gábor atya a romboló tűzművek készítése helyett, könyveket lapozgatott, tanult és hasznos műveket írt.

1) Köz. p. m. levélt. Hoffinanz 13,889. fasc. 1691. febr. 12.

2) U. ott „*Huic Camerae Aulicae benigne placuit mens. Augusti anni 1690. proxime elapsi decretum emittere, ut pro ignibus pyrothenicis per me probatis octo millia sunt extradita*“ etc.

Mivel pedig művei, nyomtatásban — tudunkkal — nem jelentek meg, tehát máig sem ismeretesek azok. Pedig egytől-egyig Magyarországgal, hazánk nyugalmanak helyreállításával és kereskedelmének felvirágoztatásával foglalkoznak. Ez utóbbi volt az ő kedves tárgya s ebben érezte magát leginkább otthonosnak.

Hogy szerzetes létére kereskedelemmel és a magasabb kereskedelmi politikával foglalkozott, azon nincs mit csodálkoznunk. Olyan vidékről való volt, a hol a kereskedés volt a lakosság foglalkozása. A kereskedés tette hazáját gazdaggá s virágzóvá és lehet, hogy ő maga is kereskedő családból származott. Egyébként ez időben elég szerzetes akadt, a ki az irodalom és a gyakorlat terén kiváló kereskedelmi politikusnak bizonyult. A XVII. században Magyarországon is élt egykét ilyen férfiú. A Zrinyiek gazdasági és kereskedelmi igazgatói többnyire szerzetesek voltak; s e család róhamos gazdagodása bizonyítja, hogy anyagi dolgaik vezetését nem ügyetlen kezekre bízta. Szerzetes volt *Francesco Cosmi*, aztán a minorita *Brosovich Ferenc*. Zrinyi Miklós és Péter ezeknek köszönheték Buccari kikötőjük felvirágozását és a Velenczével üzött kereskedésük nagy jövedelmezőségét.¹⁾ Francesco Cosmi-ra épp ez okból annyira neheztelt az uralkodó és az udvari kamara, hogy a pápával zárdába akarták őt csukatni. Azt hitték ugyanis, hogy Cosmi elzárásával a Zrinyiek jövedelme a kamara pénztárába fog folyni. Zrinyi Péter azonban kifogott az udvari kamarán, meg a pápai udvaron is. Francesco Cosmi számára ugyanis apátságot alapított a Muraközben s elegendő beneficiummal látta el. Így aztán Cosmi továbbra is vezette a kereskedelmi ügyeket, de egyuttal — hogy a kamara áskálódásainak utját vágja — zárdáját is építgette.²⁾

Gábor atya maga ugyan nem kereskedett, de értett a kereskedelemhez. Ismerte az európai államok kereskedelmi viszonyait és politikáját, tisztában volt az udvari kamara tehetetlenségével és tudatlanságával s így némi hivatást érzett magában arra, hogy a kereskedelemben gyakorlati iránynyal szolgáljon a vezető udvari kamarának.

Gábor atya, bár nem mindenben értett egyet a merkantil rendszer hiveivel, mégis ezen irányhoz csatlakozott. Ő is azt hitte s hirdette, hogy Lipót országainak meggazdagodására az egyetlen biztos mód a kereskedelem, főleg a külkereskedelem felvirágoztatása. Minél több árut szállítanak külföldre — ugymond — s minél kevesebb cikket hoznak be, annál jobban gyarapszik az ország. Az örökös tartományoknak akkor

¹⁾ Maga az udvari kamara, meg a titkos tanács állítja ezt. Lásd a titkos tanács fölterjesztését III. Ferdinándhoz 1652. márcz. 4—18. Országos Levélt. Országgyűlési iratok.

²⁾ U. ott. 1650. nov. 21. Gutachten den Portum Buccari betreffend.

még alig volt mit külföldre szállítaniok. Gábor atya tehát kereskedelmi tervei központjának Magyarországot, a borban, gabnaműekben, bányákban s a szarvasmarhában bővelkedő Magyarországot szemelte ki.

Mielőtt azonban a nyilvánosság elé lépett volna, ismerni akarta Magyarországot s Magyarországot minden intézményét. Reánk maradt művei: eszes, sok nyelvet tudó, világlátott embernek mutatják őt s mégis évekig járt-kelt az országban, tanulmányozta politikai intézményeinket, közgazdasági viszonyainkat s forgalmi utainkat. Annyi könyvet vásárolt össze, hogy nyakig úszott az adósságban. De mégsem riadt vissza tanulmányai folytatásától s a további áldozatoktól.

Miután a szükséges előismereteket megszerezte, egyszerre két munkát nyújtott be az udvari kamarának. Az első ezt a címet viselte: „*Progetto per li particolari di Genova circa il commercio dell' Ongaria.*“¹⁾ Ez a 39 ivalaku oldalra terjedő mű Magyarország és Genua között kötendő kereskedelmi egyezségről szól. Genuának — írja Gábor atya — kereskedelme egykor mód nélkül virágzott; ötszáznál több magánhajója szeltea tengereket, melyek Anglia, Hollandia, Spanyolország, Portugália, meg a Kelet kikötőit sűrűn látogatták. Most mind ennek vége! a kereskedelem napról-napra jobban hanyatlik. Egyeseknek rengeteg összegei hevernek gyümölcsötlenül a Casa di San Giorgio nevű bankházban; a hajók tétlenül állnak a kikötőben, mert a háboru miatt senki sem akarja kockáztatni. Az egykor híres posztó- és selyemszövő mesterek koldulva járnak Genuában s nem kapnak munkát. E szomorú változásokat három ok idézte elő: a vámok tulságos emelkedése, a livornói kikötő szabaddá tévése, ahol most hemzsegnek az idegenek s végül Spanyolország hanyatlása. Ez országot most angol, hollandi és francia flották veszik körül. E három ok, melyek Genuának hanyatlását előidéztek, kedvező alkalmul szolgálhatna Magyarország kereskedelmének fellendítésére. A dolog azon fordul meg, adnának-e a genuaiak 5—6 millió kölcsönt Magyarország részére, hajlandók volnának-e ez ország kereskedelmét kezükbe venni, s a dalmát kikötőkbe ügyes mestereket küldeni különböző iparműhelyek alapítására. A Magyarországgal üzendő kereskedést, a Duna és Száva folyók segítségével, össze lehetne kötni a keleti kereskedelemmel. Ha a most folyó háboruban a genuaiak a császár szolgálatába állanak s elegendő hajót meg tengerészt bocsátanak rendelkezésére, ezeknek családjait Dalmáciában kellene letelepíteni.

A fölségnek adott kölcsön fejében a genuaiak zálogképpen kikötőt kapnának Dalmáciában. Mig a kölcsönös egyezés tart, a genuaiak az adriai tengeren királyi joghatóságot gyakorolhatnak; szabadon települ-

¹⁾ Köz. p. m. levéltárban van.

hetnek, építhetnek s birtokokat is szerezhetnek; felségjogok azonban nem illetik meg őket. A *jus fortificationis*-t is csak ő felsége gyakorolhatja. Az átengedett kikötő: *Buccari*, *Carlopage* vagy más, szabad királyi városnak nyilvánítatik s kereskedelmi ügyekben az udvarnál felállítandó törvényszéktől függ. Törvény útján kimondatik, hogy az összes magyar áruk és élelmi czikkek, melyeket az adriai tengeren szállítanak tovább, e kikötőben raktároztatnak. A kivitel módozatait a törvényhozás állapítsa meg. Gondoskodni kell kereskedelmi hatóságok felállításáról s azok szabadságáról.

A genuaiak a magyar városokban konzulokat tarthatnak s az összes monopóliumok és appaldók kizárásával, elővételi jogokat (*jus praeemptionis*) gyakorolhatnak. Szabadságot kapnak a f á v al való kereskedelemre; kereskedelmi hajókat építhetnek s ezeket ő felsége háboru idején fel is fegyverezhetné. Ha a genuaiak a Dunán, Száván s Adrián a levantei kereskedelembe is belémennének, a bel- és külföldiek nem alakíthatnának a genuaiakkal kereskedelmi szövetkezetet. Mert a levantei czikkeknak szállítása a Fekete tengertől a Dunán, Oderán át egészen a Balti tengerig ő felsége részére tartatik fenn. Ezt a kereskedelmi utirányt más nemzeteknek lehetne átengedni.¹⁾

Szól ezután arról a tervről, — amelyet később körülményesen szándékozom ismertetni — hogy t. i. egy millió font sterlingnyi kölcsön fejében, az angoloknak engednék át a levantei transito-kereskedést ő felsége országain át. E tervnek — ugymond — a genuaiakkal kötendő szerződés nem praejudikál. Az angolok és hollandok, a kik az Elbán, Oderán és a Dunán a Fekete tengerig üznék a hajózást, egy milliónyi tőkéjüknek bő kamatját fognák élvezni ez irányu kereskedésük után.

Miután egész tervét kellőleg megvilágosította, szól a felmerülhető nehézségekről s azok megszüntetésének módjairól. Az „*Opposizioni e riposte de progetto per li particolari di Genova, e per il commercio dell'Ongaria*“ czimű fejezetben történeti alapon fejtegeti Dalmácia és az adriai tenger viszonyait s a magyar királyság jogait. A hol szükségesnek látja, törvénykönyvünkéből bőven idéz is s minden kétséget kizáró módon igyekszik bebizonyítani, hogy Lipót mint magyar király, átengedheti a genuaiaknak a kívánt kikötőt.²⁾

Másik művének, mely Magyarország általános kereskedelméről szól, ezt a czímet adta: „*Compendio de progetto universale per il com-*

1) Gábor atya itt *Vecelli*-nek majd később bővebben ismertetendő küldetését s az angol kereskedelmi alkudozásokat tartotta szem előtt.

2) Ugyanerről szól a: „*Medalifà tra le opposizioni e riposte per facilitare il progetto*“ czimű fejezete is.

mercis dell'Ungharia.¹⁾ Ebben a Magyarországra vonatkozó általános ismeretek szükségességét hangoztatja, melyek nélkül ezen országban kereskedelmi vállalatokba senki sem bocsátkozhatik. Majd az ország elszegényesedésének okait adja elő. Magyarország — írja — a katonai subsidiumra, ő felsége fokozatos követeléseire, különféle szövetekre, arany- és ezüstneműekre s fűszerekre adja ki pénzét. Mivel pedig, az összes behozatali árukat készpénzzel fizeti, nem pedig saját termékeivel, azaz mivel a behozatal nagy, a kivitel meg semmi — tehát tönkre kell mennie. Piacot kell hát teremteni Magyarországra áruinak. Tanult embereket kell külföldre küldeni a szükséges ismeretek megszerzésére. Meg kell állapítani a lerakodó helyeket s közvetítőkre kell szert tenni.

Hogy a külföldi és a hazai kereskedők a Magyarországra vonatkozó ismeretekhez könnyen hozzájuthassanak, elhatározta, hogy könyvet ír hazánkról. Mivel pedig, a szükséges adatok megszerzése céljából újra be kellett utaznia az országot, I. Lipóthoz fordult némi anyagi támogatásért. A jelen háborus idők — írja a császárnak — nem engedik Magyarország viszonyainak megszilárdulását. A monarchia terheinek könnyébitésére újra előadja terveit. Az általános kereskedelem megalapítása az egyetlen eszköz: milliók szerzésére, de csak akkor, ha megvannak a biztos alapok a tőke elhelyezésére és a kamatok behozatalára. Az ő felsége minisztériuma részéről e célból közzétett tervezetből, nem tűnik ki sem a kereskedelem megvalósíthatósága, sem életbeléptetési módzata; azonkívül nincs összhangzásban a magyar municipális törvényekkel; nincs reális alapja.²⁾ Tudnunk kell, mennyi a vámjövedelem, mennyi a renték quantuma s Magyarország évi termése. A külföldi cégek a mai viszonyok közt nem bocsátkozhatnak nagyobb vállalatokba; mert a szükséges alapfeltételek felől senki sem tájékoztatja őket. A kereskedelemre felügyelő császári biztosoknak kellene a szükséges adatokkal szolgálni, vagy sajtó útján volna jó közzétenni. Ez utóbbira vállalkozott ő! A munka, melyet elkezdett írni, úgy a külföldi, mint a hazai kereskedőknek megadja a szükséges előismereteket. De hogy e művet befejezhesse, még több hónapig utaznia kell. Ő felségétől függ, hogy magányosan, vagy egy kamarai biztos kíséretében tegye meg ez utat. Ha e munkát kinyomtatják, hátra lesz a hazai lakosság kioktatása.

1) Köz. p. m. levéltárban van.

2) „Dal manuscritto però a questo fine nel suo Caesareo Ministro già publicato, non esce fuori la practicabilità di detto Commercio, perche in esso non si spiega la formalità d'istituirlo, nè si fa vedere l'uniformità delle proposizioni alle leggi municipali. Nè meno in esso si fanno vedere li fondi reali delli milioni, che si promettono, ma è solo insinuata la possibilità di trovarli, quando li fondi saranno tali. Hoc opus, hic labor“ etc.

Neki — írja — úgy tetszik, hogy ha az államoknak és társulatoknak rendelkezésére állanának a Magyarországra vonatkozó ismeretek, maguk tennének ajánlatokat s küldenének a tárgyalásra embereket. Ez szükséges is mert külföldi pénz nélkül nagyobb vállalkozásokról alig lehet szó, főleg nem Magyarországon; *már pedig ez az alapja ő felsége összes országainak!*

Szól ezután Velence kiterjedt kereskedéséről Magyarországgal. Kivitel, bevétel és szifito utján milliókat szerzett már Velence. Itt az ideje tehát, hogy ő felsége néhány kikötő elfoglalásával szintén részesüljön az adriai kereskedés hasznában. Ha Anglia és Holland a megjelenő munkából alapos információt kapnak arról a kereskedésről, a mit most maga Velence üz, érdeklődni fognak az adriai hajózás iránt s Velenczének belé kell egyeznie az adriai hajózás közösségébe s a milliókban, miket eddig egyedül élvezett, másokat is részesítenie.

Könyve megírásához némi utiköltséget és három pátenst kért: a hadi tanácstól, az udvari kancellariától és a magyar kancellariától.¹⁾ Megkapta-e a kívánt támogatást, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a jelzett könyvet tényleg megírta. Hol rejtőzik, ez a reánk nézve fölülte fontos és érdekes mű, nem sikerült megtudnunk. Előszava, felosztása és teljes tartalomjegyzéke azonban meg van a volt udvari kamara levéltárában. A könyv czime így hangzik: „*Nova carta geographica totius coronae Hungariae ejusdemque accurata descriptio hic est inserenda.*“ A belső lapon ezek a sorok olvashatók: „*Nucleus publicae utilitatis et inelyti regni Hungariae practicabile ac legale commercium ad libros tres compilatum. I. De mercibus. II. De institutione et III. De regimine commercii pro exteris et nationalibus fideliter ac laboriöse digestum. Additis delineationibus fluviorum, locorum, viarum et portuum maritimorum. Anno 1702.*“

A könyv I. Lépőtnak van ajánlva. Magyarország — írja az előszóban Gábor atya — az ég harmatától termékeny, a föld zsirjától bő termő, nagysága miatt hatalmas, étellel bővelkedő ország. *Örök alapja lehet felséged kincstárának!* Legyen felséged ez ország segítségére s jóakarátának bő kamatait fogja látni!²⁾

¹⁾ Köz. p. m. levélt. Hungarica. (Kelet nélkül.)

²⁾ A kereskedelemről ugyanitt ezeket is mondja: „*Commercii necessitatem saepe fuisse propositam, et actu proponi, non ignoro Augustissime Caesar, verum irritas fuisse, sese apud Aulam insinuantium propositiones comperio: quia practicabile in Hungaria id crediderunt, quod Patriae legibus non est conforme, quodve in aliis regnis et ditionibus Europae, regia et absoluta senatum auctoritas, absque statuum et ordinum consensu, praeceptorie exercere valet. Nec minoris momenti alium errorem deprehendo, commercium scilicet in Hungaria praesertim instituere velle, et exteris nationes non praemonere de mercibus, quibus regnum abundat et de aliis, quibus necessario indiget“ etc.*

Magyarország ismertetése, a mit a világ elé bocsát, tiszta és igaz. Nem hallomásból vagy mások levelezéséből tudja, a mit irt, hanem a magyar jognak évek során át folytatott tanulmányozásából s több évi utazása közben szerzett személyes tapasztalásából. *Latinul* irt, hogy minden nemzet világosan megértse: egyszerű stílusban, mert a kereskedők a valót s nem a költői frázisokat kívánják hallani, jobb szeretik a hasznosságot, mint a szónoki figurákat. A mit nem lehetett latinul jól kifejezni, arra német, olasz, francia és spanyol szavakat használt.

E rövid bevezetés után munkája felosztását adja. Az első könyvben, mely Magyarország áruiról szól, 16 fejezetben 191 árucikk ismertetését nyújtja. Külön-külön szól a gabbanemüekről, a magyar dohányról, a magyar és török viaszról, a méz bőségéről, a vizahalászatról, a süllőről (fogas), a tokaji, sopronvidéki és csáktornyai borokról, a budai, szegszárdi, pécsvidéki és szerémi vörös borokról stb. A második könyv a kereskedés szabadságáról szól; itt ismerteti a magyar, rácz és zsidó kereskedőket; az akkori kereskedelmi szövetkezetek közül a „*Societas Hungarica-Bohemico-Austriaca*“-t, a „*Societas Imperii*“-t, a keleti kompániát, az angol, hollandi, lengyel, olasz és francia társulatokat. Külön fejezetben, egyenkint ír a magyar emporiumokról, a harminczadokról és vámokról, az utakról és közlekedési eszközökről; a magyarországi új ültetvényekről, a bevétel és kivitel módjáról, a kereskedelmi társulatok alaptökeiről stb. A harmadik könyv a kereskedelem igazgatásáról szól. Az egyes fejezetek ebben is a legfontosabb tudnivalókat tárják fel. Így az első fejezet a kereskedelmi joghatóságot, az előljárákat és a különféle kiváltságokat ismerteti; az ötödik a magyar súlymértékekről szól, a hatodik a folyó- és hossz mértékeket mutatja be. A hetedik fejezet az árakkal foglalkozik, a nyolczadik a pénznemeket, a kül- és belföldi értékeket fejtegeti, a kilencedik a közbiztonságra vonatkozó dolgokat tárja fel; a tizedikben pedig a hajózást és a hajózásra alkalmas folyókat ismerteti.

Mivel pedig a XVII. századból hasonló irányu és tartalmu munka nem maradt reánk, Angelus Gabriel Gautieri műve megbecsülhetetlen értéket képviselne, ha napvilágra kerülne. Egyébként nem a Nova Carta Geographica volt utolsó munkája. Ép oly becses, habár más irányu a Lipót király megbízásából írott „Il Governo Dell'Ongharia L'Anno 1701“.¹⁾ A 143 ívalaku oldalra terjedő mű Magyarország politikai kormányzásáról szóló javaslat. Mivel nemcsak javaslatokkal áll elő, hanem a meglévő politikai, közigazgatási, igazságügyi és gazdasági viszonyokat is ismer-teti, mint a Rákóczy felkelést megelőző viszonyok eredeti s egykoru

¹⁾ Bécsi cs. és kir. udvari könyvfár kéziratfűrésében: 8690. (Réc. 111.)

ismertetése, megérdemelné a kinyomatást. A közgazdasági viszonyokat a negyedik fejezetben „*Dell' amministrazione dell' economico*“ czim alatt tárgyalja. Ez a fejezet egymaga 54 különálló pontra oszlik.¹⁾

Abban az időben, mikor Gábor atya e művét beküldé, Breuner gróf elnöke alatt a magyar kancellária elnöke és tanácsosai, azután Aichpüchl, Mayer és Krapf udvari kamarai tanácsosok még javában tanakodtak az igazságszolgáltatás módjáról a töröktől visszafoglalt részekben (neoaquistica) s még 1702. szeptember havában is csak a kidolgozás módjáról értesitik ő felségét.²⁾ Lehetséges, hogy Gábor atya műve ezen alkalommal s erre a czélra készült. Lipót ugyanis a kiküldött bizottságtól azt kívánta, ugy készüljön el a javaslat, hogy a magyaroknak panaszra ne legyen okuk.

Hosszu idő telvén el azóta, hogy Gábor atya első javaslatait benyújtá, tehát hogy az udvari kamarát válaszra vagy döntésre sarkalja, újra beterjeszté a genuaiakkal kötendő kereskedelmi egyezség tervét, meg a Magyarország általános kereskedelmére vonatkozó javaslatát. Végre-valahára, 1702. szept. 26-án az udvari kamara is megszólalt.

Sálaburg gr. kamaraelnök, magának Lipótnak jelentette, hogy az udvari kamara az egyházi ügyek és az adózás berendezésével Magyarországon már meglehetősen előrehaladt; most már csak a rendes kereskedés behozatala volna hátra. Égető szüksége van erre is e szép országnak, melyet Isten és a természet minden széppel és jóval megáldott. Egy-két előmunkálat már történt is e dologban. Pater Angelus di Nizza francziskánus a mellékelt compendiumokat nyujtá be Magyarország általános kereskedelmének berendezésére. Ugyanő mellékelte a szükséges kölcsön-alap megszerzési módját is s ajánlkozott, hogy a genuaiakkal üzendő kereskedést maga be is rendezi. Az első projectum — írja Salaburg gróf — megfelel mindama föltételeknek, a miket egy jól berendezett kereskedelem megkíván. A második javaslat is olyan, hogy elég indító ok van életbeléptetésére, vagy legalább megkísérlésére. Az udvari kamara Gábor atya terveit szeretné megvalósítani és e czélból őt a kikötők tanulmányozására óhajtja kiküldeni. A genuaiaktól fölveendő

1) Az egyes fejezetek a következők : I. D'una ben' ordinata direzione dell' Aulico Ministero per l'Ongaria. II. Del formare e subordinare il consiglio nazionale et il governo del Regno alla radicale autorità della Corte. III. Del Governo dei Comitati delle città e delli Dominy terrestri. IV. Dell' amministrazione dell' economico. V. Del stabilimento dell' Armí, milizia nazionale, presidy e confini ; liberta dell'armi. VI. Del corso giudiciale.

2) A felterjesztésre Lipót ezt írta: „und ist gleichwohl dahin zu sehen, dass die Ungarn nicht Ursach haben, sich zu beklagen, so solle man diesen Vorschlag in der Hauptdeputation überlegen, oder wenigsten mit denen Vornehmsten darüber sich vernemen.“ (Hungarica 1702. szept. 11.)

előleg ügyében is tárgyalhatna. Mellé lehetne adni Pellizoni apátot, a ki szintén jól ismeri Genuát s ő felsége velencei követségénél is szolgált. Kiküldetésük azonban föltétlenül *magánjellegű* legyen s egyezséget csak magánosokkal köthetnek, mivel ez az egész kereskedés csakis magánjellegű lehet! ¹⁾

Salaburg gróf — tekintettel Gábor atya jó szolgálataira — azt is fölemlíti Lipótnak, hogy e derék férfi a török békekötés óta leszállított zsoldjából nem tud megélni, adósságokba keveredett s a hitelezők meg lehetőszen szorongatják. Kivánatos volna tehát, ha ő felsége beleegyezésével adósságait a kamara kifizetné.

Az udvari kamara elnökének eme fölterjesztéséből Lipót első sorban azt vette észre, hogy kölesön fölvételére alkalom kínálkozik. Az ilyen dolgot természetesen mindig szívesen vette s most is késedelem nélkül ráírta a fölterjesztésre, hogy „*a mostani viszonyok között a pénz előteremtésére semmiféle alkalmat sem szabad elmulasztani.*“ Genuában tehát egyelőre csak pénz után nézzenek; politikába azonban ne avatkozzanak. A két projectumot azért nem kell figyelmen kívül hagyni; ellenkezőleg, a kamara fontolja meg jól, hogyan lehetne azokat kivinni. Értesitse Gábor atyát és teremtsen pénzt az utazásra! Később majd — írja — rezolvál egyet-mást ez ügyben.

A szép tervekből egyelőre tehát semmi sem lett. Gábor atya fáradásainak csak annyi eredménye volt, hogy ő helyette Pellizoni apátot küldték Genuába kölesön szerzésére. Azaz hát némi elismerésről az ő részére is gondoskodtak. Lipót ugyanis *Grimani* bibornok²⁾ közvetítésével czimzetes püspökséget kért részére, igérvén, hogy javadalmazásáról majd ő fog gondoskodni. Mivel az oláh pápai vicariátus, mely czimzetes püspökséggel volt összekötve, épp üresedésben volt, XI. Kelemen pápa azt Angelus Gabriel Gautieri-nek adományozta. Az udvari kamara viszont évi 1200 frt fizetést biztosított neki.

Erre a nagy kitüntetésre, Gábor atya is elmondhatta, hogy nesze semmi, fogd meg jól. Ő maga írja, hogy ez a drága portéka nem szegény embernek való! A bullák kiváltására ugyanis 1478 frtot kellett Rómába küldeni, azonkívül fizetnie kellett a pápai kancellária és a

1) U. ott.

2) „Quod cum sua sacra Caes. Regiaque Majestas *Patrem Angelum Gabrielem Gautieri à Nizza* strictioris observantiae sancti Francisci, theologum ac provinciae patrem, provinciae vero reformatae sti. Thomae apostoli alumnum ac professum, observantia per eundem in obsequium Aug. Domus Austriacae praestita et in futurum praestanda ad episcopatus titularis gradum, dignitatem ac promotionem candidaverit, et ad hunc finem per elementissimas suas Caesareas epistolas ad eminentissimum d. Vincentium tituli S. Eustachy Diaconum Cardinalem Grimani Sacri Romani Imperii Protectorem etc. com. fecit.“

congregatiók taksáit. Pedig ép ez időben négy éven át amugy is nagyon sok kiadása volt; könyveket kellett vásárolnia, utaznia, szolgát tartania stb. A kamara részéről biztosított évi 1200 frt meg nem nevezhető jutalomnak, hiszen eddig is évi 2000 frt fizetése volt.¹⁾ Emelés helyett tehát leszállították évi járulékait. E miatt 1703. febr. 27-én hivatkozván szakadatlan munkásságára és ő felsége méltányosságára, arra kéri az udvari kamarát, legalább az eddigi évi 2000 frtot utalványoztassa ki neki, hogy tovább folytathassa kereskedelmi tanulmányait Magyarországon és Dalmáciában.²⁾

Mi lett belőle aztán? hol és mikor végezte be munkás életét? — ezekre már mi sem tudunk megfelelni, mert a volt bécsi udv. kamara irataiban, ezentul nyoma vész.

IV.

Ferner Ferencz Jakab vállalata.

Jó Sedgewick Zakariás, aki ezernyi akadályok között először jutott el a magyar borokkal Londonba, folytatta a kereskedést mindaddig, míg a Rákóczy-féle fölkelés miatt abba nem kellett hagynia. 1705-ben a felkelők kezébe jutott, de Löffelholz aradi kommandáns kiszabadította őt, mire hálából 6000 frtot adott neki kölcsön. ³⁾]

Sedgewick példájára *Ferner Ferencz Jakab* bécsi posztókereskedő⁴⁾ a *Joannes Guilelmus Teschenmacher* londoni cégnek s *Georgius de Berschen* amsterdami nagykereskedőnek factora, szintén kedvet kapott a magyar bor kiviteléhez. Az udvari kamara erkölcsi támogatásának megnyerése nem volt nehéz, mert *Vecelli* kamarai tanácsos — mint alább látni fogjuk — maga is lelkes szöszölője volt a magyar borkivitelnek.

Ferner ép úgy, mint Sedgewick, császári pátenst kapott s felmentették őt az „Aufschlag“ fizetése alól. Ezenkívül az udvari kamara a haditanács támogatását is kikérte. Ferner bécsi kereskedő — írja ez ügyben a kamara — 600 csöbör⁵⁾ budai és szegszárdi („sixtarder“) vörös bort szállit készpénz helyett londoni levelezőjéhez. Erre nézve császári szabad utlevelet kapott; a haditanács tehát ezen új vállalatot minden erejével támogassa és védelmezze.⁶⁾ Ugyanilyen értelemben irt

¹⁾ Csak a török háboruk befejezése után, illetve 1694. április havában szállították le 1000 frtra.

²⁾ Gábor atya folyamodványa az udv. kamarához 1703. febr. 27. (Köz. p. m. levélt. Hungarica.)

³⁾ Közös pénzügymin. levéltár. Hungarica 14768. fasc.

⁴⁾ „Bürgerl. Tuch Laubens Verwandter in Wien.“

⁵⁾ Csöbör-nek fordítom mindig a latin *urna*-t, melyet vedernek is hívhatni.

⁶⁾ Köz. p. min. levélt. Hoffinanz 13936 fasc. „Ersuchung an löbl. Hofkriegsrath.“

a cseh udvari kamarához is. Ez utóbbira azért volt szükség, mivel a néhány hó előtt *Hollandiába* és *Dániába* küldött bormintákkal, bár császári utlevéllel szállították, *Boroszlóban* megvámolták.¹⁾

Ferner, a császári kiváltságokkal és utlevéllel kezében Magyarországra jött és *Budán* meg *Szegszárdon* összevásárolta a szállításra alkalmas vörös borokat. S bár már hazánkban tapasztalnia kellett, hogy a császári pátens, semmiféle vámtól és harminczadtól meg nem menti, mintegy 600 avagy 1000 csöbör borral²⁾ megindult a hosszú utra. Morvában az „*Aufschlag-appaldator*“ föltartóztatta őt, s bár fölmutatta a császári kiváltságlevelet, addig nem bocsátotta tovább, míg 150 forintot le nem fizetett „*Aufschlag*“ fejében. Ilyenformán folyt az utazás az Oderán át Hamburgig, ahonnét szerencsésen elért Londonba.

A budai és szegszárdi vörös bor Londonban annyira megtetszett, hogy Ferner még arra az évre (1703) *háromezer* csöbörre kapott megrendelést. Ezen új szállitmány érdekében az udvari kamara 1703. okt. 6-án ismét átírt a haditanácshoz, s kikérte támogatását.³⁾ Lipót pedig három utlevelet állíttatott ki Ferner részére. Az első 200 urna borra szólt; ez *Hollandiába* volt szállítandó, a másik 800, a harmadik 1600 csöbör vörös borra szólt.⁴⁾ Az utlevelek teljes vám- és harminczad-mentességet biztosítanak Ferner részére. De az egész szállitmány fejében Bécsben 1300 frtnyi vámot (Pausch-Mauth) kellett fizetnie. Ez összegből 1040 frtot II. Rákóczy Ferencz feleségének utalványoztak ki.⁵⁾

A vámosokkal és harminczadosokkal ez alkalommal is sok baja volt ugyan Magyarországon, de azért mégis csak folytatta a szállítást. Sőt még 1704-ben, a kurucz háboruk közepette sem hagyta abba, hanem *paszpartut* szerzett a felkelőktől s folytonos veszély között is fáradhatlanul járt-kelt üzlete dolgában. Az udvari kamara 1704. júl. 4-én ismét kérév-kérte a haditanácsot, hogy védje és támogassa a derék Fernert, aki költséget nem kimélve, a magyar borokat Angliába és az északi országokba szállítja. Katonai támogatás hiányában ugyanis uton-utfélen sértik, kurtitják, birságolják és károsítják őt Magyarországon nagy kárára.

¹⁾ U. ott.

²⁾ U. ott. Hoffinanz 13949. fasc. Lipót egyik átiratában 600 csöbör, a másikban meg 1000 csöbör szerepel.

³⁾ U. ott. Hoffinanz 13943. fasc. A kamara ez alkalommal már ama félelmének ad kifejezést, hogy a „*rebellesek*“ megakadályozzák a borszállítást. Pedig — úgy mond — *bor van most elég Magyarországon.*

⁴⁾ U. ott. Hoffinanz 13944. fasc. 1703. okt. 9. Mind a három szabad útlevél latin nyelvű. A *Hungarica* című gyűjteményben szintén meg vannak az útlevelek ugyancsak okt. 9-i kelettel, de az első útlevél 1600 csöbörrel, a másik 1200 csöbörrel (*Londonba*) és 200-ról (*Amsterdamba*) szól. Lásd *Hungarica* 14794. fasc.

⁵⁾ U. ott. Hoffinanz 13943. fasc. 1703. okt. 15.

A kamarának nincs fegyveres hatalom a kezében, a haditanács tehát „legalább egyetlen egyszer“ mutasson kemény szigorúságot, s ha mást nem, legalább a komáromi szolgabírókat fenytse meg.¹⁾

Eközben a sok bajhoz még nagyobb járult. A kurucok miként Sedgewicket, úgy Fernert is megugrasztották, s paszpartujával mit sem törődván, borait elragadták. Ferner 1704. őszén csak nagy nehezen menekülhetett 700 csöbör borral Hainburgba.²⁾ Hasonló támadásokra ezentúl is számíthatott, de azért még sem mondott le az üzlete folytatásáról. Ebben az elhatározásában az udvari kamara buzdítása és támogatása erősítette meg. A kamara kérelmére ugyanis Lipót „a fontos ügy érdekében“ Fernert, s másokat is, kik az ő példáját követik, fölmentette a vámok és harminczadok fizetése alól. Ezen kívül — mondja a kamara — még az alsó szász és az észak-német tartományokkal is fáradtságos levelezést folytat a vámok elengedése ügyében. Mindezt azért teszi ő felsége, hogy a kereskedőket buzdítsa. *Most a magyar, idővel, ha a magyar bor tért hódított, az osztrák borok érdekében fognak hasonló áldozatokhoz hozni!*³⁾

A Rákóczy-féle fölkelés miatt szűk korlátok közzé szorult borkereskedés még az 1705. évben is tengődött valahogy. Ez év őszén ugyanis az udvari kamara ismét kihirdette, hogy az északi tartományok felé szállított magyar borok után, sem a császári fővám bérlője, sem magánosok nem szedhetnek vámot, kövezet-díjat vagy álláspénzt. Nem is volna jogos és czélszerű, hogy a teljesen új, s eddig soha nem létezett vállalatot ilyen terhekkal sújtsák. Mert elvonná a vállalkozási kedvet; már pedig — ugymond — *a magyar borok kivitelére mindig újabb és újabb felek jelentkeznek*, s a kincstár a békés idők visszatértével szép haszonra számíthat.⁴⁾

A várva-várt békés idők azonban nem egyhamar tértek vissza. Nagyobb arányu borkivitelről többé szó sem lehetett. Az Anglia és Hollandia részéről Magyarországhoz fűzött remények tehát a Rákóczy-féle szabadságharcz miatt nem teljeseztek. A szükségletet máshonnét

1) U. ott. Hungarica 14763. fasc. „nur ein einziges Exempel, wenigist dieses Comornischen Stuhlrichter zu statuiren“ etc.

2) U. ott. Hoffinanz 13950. fasc. 1704. nov. 13. Az udvari kamara jelentése a Fernert ért támadásról.

3) U. ott. Hoffinanz 13949. fasc. 1704. szept. 12. „*Einrichtung eines vorhin niemals gewesten Wcincommerci*“. Ugyanírt újra felemlíti az udvari kamara, hogy a szerencsétlen magyar mozgalmak miatt Ferner borainak egy részét a rebellesek itták meg!

4) U. ott. Hoffinanz 13954. fasc. 1705. aug. 25. Az udvari kamara három átirata a haditanácsshoz, az osztrák udvari és a cseh királyi kancelláriákhoz.

kellett fedezniök; s ez a körülmény lényeges befolyással volt a hármasszövetség kereskedelmi politikájának megváltoztatására.

Az eszme azonban sokáig nem aludt el. A magyar borok és termékek kivitele Angolországban és Hollandiában még több mint egy félszázadon át kísértett.

Voltak nagykereskedők és vállalkozók, akik a magyar mozgalom lecsillapodása után meglehetősen mennyiségű bort szállítottak ki oda. A gazdag és hatalmas *Palm testvérek* e célra külön társulatot is alakítottak s úgy Angolországba, mint az északi tartományokba nagyban vitték ki a magyar bort és a pálinkát.¹⁾ Például 1726-ban e társulat négy útlevelet kap 1300 csőbor borra és 25 hordó pálinkára. Sőt angolok is akadtak, kik Magyarországra jöttek borvásárra.²⁾ Például 1720-ban Mylord *Cadogan* 70 hordó finom magyar bort szállított Londonba.

A porosz követ, sőt maga a porosz király is állandósítani akarta a magyar borkivittelt *Brandenburgba* és az *észak-német tartományokba*. 1711-ben például egyszerre 431 hordó magyar bort vitetett ki.³⁾ Mindössze csak annyit kért, hogy ugyanolyan föltételek alatt szállíttathassa a borokat, mint a *lengyel* meg az ő révén a *svéd király*. A kamara azonban nem volt hajlandó megadni a kívánt vámmentességet, mert az udvari kamara kiszámítva, hogy ha minden *hordóban* csak 15 boroszlói *csőbor* volt, a vámvesztés már 1939 frt 30 kr.

A XVIII. század közepe után borkivitelünk még nagyobb arányokat öltött. Az ezt feltüntető hivatalos kimutatások szerint csupán *Tokaj* vidékéről kivittek:

1767-ben külföldre:	46266	Lengyelországba:	18702 csőbor bort
1768-ban	86881	„	61040 „
1769-ben	87806	„	32856 „
1770-ben	94678	„	37845 „
1771-ben	63397	„	26823 „
1772-ben	96828	„	57402 „

Sűrű alkudozások folytak újra Angolországgal és Hollandiával és egymást érték a próbakivitelek. Mindkét helyt „*excellens*“-nek találták a magyar borokat, s nem győzték magasztalni.⁴⁾ Ugyanekkor a világhírű porosz orvos, *Friedrich Hoffmann* munkájában kimutatta, hogy a magyar borok egészségi szempontból a világ minden bora fölött állanak.

1) U. ott. Hoffinanz 14115. fasc. 1726. aug. 27. Itt említi először egy útlevél e „*bortársaság*“-ot, a mely harminczad és vámmentesen szállítja ki a magyar borokat és pálinkát.

2) U. ott. Hoffinanz 14069. fasc. 1720.

3) U. ott. Hoffinanz 13991. fasc. 1711. júl. 13.

4) Köz. p. min. levélt. *Ungar. Commerz* 1749—1812. Nr. 36. Bentineck jelentése Hágából 1751. márcz. 22. és „*Anmerkungen von dem H. Dominico Palairret wegen der hungarischen Weinen.*“ Ugyanitt van Wilhelm Friedrich Hafelmeyertől: *Project ein Commerceium mit hungarischen Weinen unternemen.* Wien 1749.

V.

Házi Kristóf és az örmény kereskedelmi társulat.

Sedgewick sikeres utjai Hollandiába és Angliába, mintegy fölfedező utaknak tüntek föl a többi örmény és perzsa kereskedők előtt. Évtizedeken át roppant kerülővel *Oroszországon és Svédországon* át jöttek áruikkal Perzsia fővárosából: *Ispahánból* Hollandiába, s holland szövetekkel megrakodva ugyanazon úton tértek vissza.

Megtudván tehát, hogy Sedgewick, az angol-örmény kereskedő, nemcsak szabadon jár Lipót országain át, hanem még kiváltságlevéllel is dicsekedhetik, elhatározták, hogy ők is megkísérlik a szerencsét.

Az, aki őket e kísérletre buzdította, s aki Lipót országai felől bő felvilágosításokkal szolgált nekik, *Hazzi János Kristóf*, Bécsben tartózkodó örmény kereskedő volt. Ez a Hazzi 1702-ben, kereskedelmi ügyekben Hollandiában járt és sűrűn érintkezett az ott megfordult perzsa-örmény kereskedőkkel. Tapasztalatai felől sietett az udvari kamarát és Lipótot értesíteni. „Hollandiában — írja okt. 22-én ő felségének — a perzsa és örmény kereskedők nagy tömegével találkoztam. Elmondám nekik (amit már úgy is tudtak), hogy felséged országain át sokkal rövidebb az út Perzsiába, mint Oroszországon át. Ők a tömérdek vámmal és harminczaddal hozakodtak elő, amelyek miatt lehetetlen felséged országain át kereskedniök. Felvilágosításomra, mégis kijelentették, hogy hajlandók volnának arra venni utjokat, ha biztosítanák őket, hogy egyetlen helyen lefizethetik a vámokat és minden föltartóztatás nélkül mehetnek tovább. Nagy nyereség volna ez felséged országaira, mivel az örmény kereskedők 600 bál (5400 mázsa) nyers selymet visznek egy fordulóra Hollandiába, s onnét ugyanannyi más árut szállítanak vissza. A kincstárnak ez legalább 30,000 frtot, sőt idővel többet is jövedelmezne. Azonkívül az a tömérdek ember és állat, sokat el is fogyasztana az átvonulás alkalmával, s a föld népe szépen pénzelné a fuvarozásból. Ha számukra tehát a kiyánt privilegiumot kiállítják, kísérletképen még ez évben 350 bál árut visznek át felséged országain, s végleg lemondanak a *harmincz év óta használt régi utirányról.*“¹⁾

Ismervén az udvari kamara végtelen lassuságát, szinte természetesen kell tartanunk, hogy az 1702. évben nem indulhatott meg ez a fontos kereskedelem.²⁾ Pedig — amint Schmerling jelenti Lipótnak — az örmények oly magas vámmilletéket ajánlottak fel a transito kereske-

¹⁾ U. ott. Hoffinaz 13932, fasc. 1702. okt. 24.

²⁾ De a privilegium főgalmozványa már 1702. júliusában készen volt.

delem-fejében, mint a milyet a kereskedők az országban eladott áruk után szoktak fizetni.¹⁾

Csak az 1703. évben, midőn a nevezett örmények és perzsák maguk jöttek Bécsbe, indultak meg a tárgyalások. Április hó 21-én az udvari kamara a haditanácsot szólítja föl, hogy lássa el a perzsákat s örményeket utlevéllel és pátensekkel, hogy a katonai parancsnokok Magyarországon ne vegyenek rajtuk regáliákat. A nevezett kereskedők ugyanis próbakép 350 bál nyers selymet szállítanak Magyarországon át.²⁾

Tekintvén az akkori viszonyokat, csodálkozunk kell, hogy a próbaszállítás akadálytalanul és teljes sikerrel esett meg. A végbement kísérletből — jelenti Schmerling a királynak — látható, hogy nemcsak a kincstár fog ezreket nyerni, hanem az alattvalók is szép keresetre tesznek szert.³⁾ Felsőbb parancsra az udvari kamara az első kísérlet után folytatta a tárgyalásokat Hazzival és tarsiával. A tanácskozásokra meghívták a bécsi császári fővámhivatal (*Rothen-Thurm*) appaldatorát is; mert a transito-illeték meghatározása tőle függött.⁴⁾ Hosszas tanakodás után egyszer s mindenkorra megállapították a transito vámokat az *északi országok*, és az *Anglia*, *Hollandia* és *Perzsia* felé irányuló áruszállításra. A megállapított tételeket megtaláljuk az örmény kompánia részére 1703. júl. 3-án kiállított szabadságlevélben.⁵⁾

E szabadságlevélből vagy pátensből megtudjuk, hogy az örmény kereskedelmi társulat igazgatóságának tagjai, Hazzin a mozzató főn kívül, *Valendis de Givont*, *Mighirdus di Meleksset*, *Sinan di Jounnes*,⁶⁾ *Mirsa di Nazareth*, *Minas di Mighirdum*,⁷⁾ *Bedros di Sarkis* és *Nurigian di Bedros*, tehát nevük után itélve törökországi örmények voltak. Ha a társulat igazgatóságában vagy tagjaiban változás történt, Hazzi vagy Valendis di Givont köteles volt az udvari kamarának bejelenteni. Jövet: Erdélyben vagy Szlavoniában, visszamenetkor meg Csehországban megállapodnak a határvámnál, megölmozztatják áruikat, s minden bál után 3 krajczárt fizetnek; egyebet semmit. Úgy jövet, mint menet, Bécsben meg kell állapodniok; mert itt kell fizetni az összes transito-illetéket. Ez az egyes

1) U. ott. Hoffinanz 13941. fasc. 1703. júl. 3. „Referat die Ausfertigung eines Freiheitsbrief für Comp. Armenisch. Handelsleuten betreffend.“

2) U. ott. Hoffinanz 13938. fasc. „Ersuchung an löbl. Hofkriegsrath.“

3) U. ott. Hoffinanz 13941. fasc. júl. 3. A jelentésre Lipót ezt a szót írta: *placet*.

4) U. ott. Hoffinanz 13940. fasc. 1703. jún. 1. „Commissions-Decret an den kais. Hofkammerrath Mollardt“ etc.

5) U. ott. Hungarica. 14758. fasc. Kais. Freiheitsbrief oder Schutzpatent, amely a m. kir. Orsz. Levéltár példányáról a „*Magy. Gazd. tört. Szemle*“ 1897. évfolyamában 344—348. l. megjelent.

6) Az Orsz. Levéltár példányában: *Quanes*.

7) Az Orsz. Levéltár példányában: *Phigirdum*.

áruk szerint különböző volt. Az angol és holland *szövetek* bálja után 12 frt, a *nyers selyem* bálja után minőség szerint 7—12 frt.¹⁾ A társulatnak jogában áll saját használatára 2000 tallérig *burnótot, dohányt* stb., valamint 200 tallér értékű ajándéktárgyat oda és vissza vámmentesen magával vinnie.

Meglévén a kiváltságlevél, az örmények megkezdték a kereskedést. Sajnos, ők is hamar rájöttek, hogy Magyarországon a császári privilegiumokkal nem sokra lehet menni. Ha igazat adhatunk *Sedgewick* 1703. aug. 7-iki jelentésének, úgy az örmények a vámosok szemtelensége miatt *Hamburgból Archangelen* és *Tatárországban* keresztül mentek haza. Ha — írja *Sedgewick* — a vámsérelmeknek nem állják útját, nem csak az ő vállalata, de az összes örményeké mindjárt születése után meghal!²⁾

A bajok orvoslására Lipót, az udvari kamara meg a haditanács újabb rendeleteket bocsátottak ki. 1705. aug. 5-én pedig az osztrák udvari kancellária, a haditanács és a cseh kir. kancellária megismélték előbbi szigorú rendeletüket, kimondván, hogy mivel teljesen új és sohasem létezett vállalatról van szó, még a magánosok sem követelhetnek vámot a közjólétre nézve oly fontos *Hazzi-féle örmény társulattól*.³⁾

E szigorú rendeletek sem sokat változtattak a helyzeten. *Hazzi* társulata ugyan folytatta a kereskedést, de nem a kívánt arányokban. Ennek oka különben inkább a *Rákóczy-féle* felkelés volt, mely miatt az örmények nagy kerülővel, jobbra csak Szlavónián át közlekedhettek. De még ez az út is veszedelemmel járt. Aztán a vámtulajdonosokkal is folytonos háboruban állottak. Erre nézve csak egy esetet említünk.

Az 1705. év őszén az örmény társulat az utolsó szállítmánnyal tett a Dunán kísérletet. *Hazzi* szerencsésen el is jutott áruival *Pozsonyig*. *Pozsony* város tanácsa azonban zár alá vette az árukat, mivel *Hazzi* nem akarta megfizetni a kivetett 206 frtnyi vámot. Hiába állott elő privilegiumával, hiába kért, könyörgött és fenyegetőzött, utoljára mégis

¹⁾ A fűszerek után a vám meglehetősen mérsékelt volt, így egy font tea után 10 kr, fahéj és szerecsendió fontja után 5 kr, bors fontja után 2 kr. Az arany és ezüst meg a porcellán után két százalékot, a halcsont mázsája után 1 frtot, az elefántcsont fontja után 1½ krt, a czobolyprém után 2 százalékot, egy pár bagaria után 6 krt, öt darab szattján után 6 krt, az ámbrá fontja után 30 krt, a teveszőr mázsája után 3—5 frtot, a rebarbara fontja után 4 kr, a gyapot mázsája után 1 frt 5 krt stb. Ami pedig e tarifában nem foglaltatik, arra nézve érték szerint kellett meg egyezniök. Egyébiránt e tarifát egész terjedelmében lásd a „*Magy. Gazd. tört. Szemle*“ 1897. évf. 346—7. lapján.

²⁾ Köz. p. levélt. Hoffinanz 13941. fasc. *Sedgewick* jelentése az udvari kamarához.

³⁾ U. ott. Hoffinanz 13954. fasc. Különösen az ugynevezett „*telonia sicca*“, a hid- és kövezetvámok, meg az állás pénz szedését tilalmazzák.

csak fizetnie kellett! A pozsonyi magistratus erőszakossága miatt keserves panaszra indult Hazzi. A tanács — írja az alsó ausztriai és az udvari kamarákhoz — öt hétig zár alatt, lefoglalva tartotta áruit, privilegiumaira és három „Relaxierungs-Mandat“-jára mit sem adtak, sőt még az ő és társai élete is veszedelemben forgott a heves összetűzések közepette. 206 frtot kellett Pozsony tanácsának fizetnie; 100 frtot költött az ötszörös postára: áru kiszabadítása érdekében; a hajósok tartása öt hétig 160 frtba került. Kéri tehát az így okozott 516 frt kár megtérítését. Más államok — ugymond — az ilyen vállalatot keresve keresik, s megalapítóját fizetik. Ő semmit sem kapott fáradozásaiért. Ellenkezőleg 4000 forintot fizetett a kincstárnak s a *megigért hajót* még sem kapta meg. Ha a magyar mozgalmak ki nem törnek, ő felsége eddig több mint 100,000 forintot kapott volna vámilleték fejében; mert egy *másik perzsa társulat is alakult*, s az is ebben az irányban akarja folytatni a kereskedését. E két kompánia eddig is több mint 5000 frtot fizetett a kincstárba.¹⁾

Az udvari kamara meg lévén győződve Hazzi igazáról, január 18-án arra kérte a magyar kamarát, hogy a pozsonyi harminczadost és a többi erőszakoskodókat „*fiskális actió*“-val sujtassa.²⁾ Beleszól az ügybe a magyar kancellária is, de Pozsony városa, ragaszkodván kiváltságaihoz, hallani sem akart a kártérítésről.³⁾ Hazzi tehát utoljára már csak annyit kért, hogy legalább kárai fejében engedje el neki a kamara a most utban lévő 5 hál hollandi szövet után járó vámot.⁴⁾

Bár ennyi bajjal, ennyi kellemetlenséggel kellett is küzködniök, az örmények még sem mondtak le a reményről, hogy a békésebb idők visszatértével, üzletüket nyugodtan folytathatják. Alig, hogy a magyar szabadságharcz utolsó lángjait kezdé lobogtatni, már mozogtak, hogy régi kiváltságaikat megújíttassák. Ezen 1709-i tárgyalásoknak eredménye az 1710. év február 5-én megjelent kiváltságlevél lön, mely új életre keltette az örmény kereskedelmi társulatot.⁵⁾

Ezen új kiváltságlevél az I. Lipóté alapján készült, s annak egyes

¹⁾ U. ott. Hoffinanz 13956. fasc. 1706. jan. 18. Tíz hét előtt — írja ugyanitt — beadta panaszát az alsó-ausztriai kamarának s bár külön rendeletet menesztettek Pozsony városához, egy fillért sem fizetett a tanács vissza. Április 15-én megismétli panaszát az udvari kamara előtt.

²⁾ U. ott. Hungarica 14769. fasc. „Hazzi, der armen. Handlungs Compagnie Factorn Beschwerde.“

³⁾ U. ott. Hungarica 14769. fasc. 1706. ápr. 23-án. Ugyanitt van Meskó Ádám jelentése Pozsony kiváltságairól.

⁴⁾ Hazzi egy másik, a pozsonyi sérelemhez hasonló, visszaélésért a magyar kamarától is követelt kártérítést (301 frtot). Azonban ezzel a követelésével sem ment semmire. Lásd Hungarica 14767. fasc.

⁵⁾ Közp. p. levélt. Hoffinanz 13981. fasc. I. József pátenslevele.

pontjait majdnem szószerint ismétli. A társulat igazgatósága is a régi; csak egyetlen új ember van benne, Hazzi fia: *Antonio*. Mivel Magyarországon a háború még mindig nem ért véget, a kiváltságlevél a kelet felé vezető utakat nem jelöli ki, hanem az örmények tetszésére bizza, hogy a békekés helyreálltáig jövet Szlavónián és Stájerországon, hazamenet pedig Felső-Magyarországon és Erdélyen, vagy a szlavoniai részen és Belgrádon át menjenek. Ha pedig kedvük tartja, a Dunán is fel és alá hajózhatnak. A békekés helyreálltával az utat majd pontosabban fogják számukra kijelölni. A határvámot, Hollandia felől jövet Csehországban: *St.-Sebastian*-ban, Perzsiából jövet pedig: Erdélyben vagy Szlavóniában fizetik.¹⁾ Bécsben jövet és menet meg kell állaniok, mivel itt fizetik a transito vámokat. Ezek az illetékek teljesen megegyeznek az 1793-ban megállapított vámtarifával. A kiváltságlevél bizonytalan időre „ad beneplacitum“ szól.

Három évvel később, e szabadságlevél kiadása után *egy másik perzsa társulat* is kapott engedélyt a Hollandia és Perzsia között üzendő transito-kereskedésre. E társulat fejei *Zihanbeeg di Bedros* és két testvére *Pál* és *Manasse* voltak. Mind a hárman Armeniának: *Nachzirvan Schorot* nevű városából valók voltak. A velük kötött szerződés értelmében ők is Bécsben fizették a transito illetéket; még pedig minden „Stuck“ hollandi szövet után 6 frt 30 krt, más hollandi áruk után pedig öt százalékot. A török és perzsa áruk után pedig csak a szokásos három százalékot fizették. A váموktól és harminczadoktól mentesek voltak.²⁾

Zihanbeeg di Bedros-sal egyidőben *Ovannes Pirik* perzsa kereskedő is kapott hasonló engedélyt. Az árukat ő is Magyarországon, Szlavónián és Belgrádon át vitte ki. Első útja alkalmával 30,000 frt értékű cikket szállított kelet felé.³⁾

VI.

Transito-kereskedésünk Törökország felé.

A karlovitzi békekötés, a szabad keleti kereskedés visszaállítását és megszilárdítását kimondotta ugyan, de a részletes tárgyalásokat későbbi időre halasztotta. Bár a végleges szerződés megkötése általános óhaj tárgya volt, ez a fontos ügy is egyik évről a másikra maradt. A hirneves Marsigli gróf már 1699-ben elkészítette a kívánt javaslatot a

¹⁾ A határvámot, mint 1703-ban, most is bálók után 3—3 krajczárban állapították meg.

²⁾ U. ott. Hoffinanz 14000. fasc. Első útjuk alkalmával 40 bál szövetet vittek Perzsiába.

³⁾ U. ott. Hoffinanz 14000. fasc. 1713. jan. 18. Érdekes, hogy a kelet felé szállított árucikkek 6000 *borotva*, 3696 *kés* és 24000 darab „*glöserne Buschen*“ is volt.

keleti kereskedés ügyében,¹⁾ császári biztosok kimentek Konstantinápolyba, de minden eredmény nélkül. A kérdés ettől kezdve állandóan napirenden volt ugyan, de egy lépéssel sem haladt előbbre, s még 1715-ben is a bécsi minisztertanács a „*systema universale*“ kidolgozását sürgeti s azt ajánlja, hogy *Fleischmann* portai követnek utasítást adjanak a tárgyalás megkezdésére.²⁾

Az udvari kamara azt híven, hogy a szerződés a portával hamarosan létrejön, már 1700-ban összeállította ama *kereskedők névsorát*, akiket alkalmasoknak tartott a török kereskedésre.³⁾ Egyik-másik bátrabb kereskedő meg is próbálta a szerencsét, de Belgrádnál tovább nem igen juthatott.

1702-ben *De Lierdt* igazgatása alatt gazdag hollandi kereskedőkből nagyobb társulat alakult a törökkel folytatandó kereskedésre. A társulat beadván kidolgozott tervezetét, jún. 23-án császári privilegiumra tett szert.⁴⁾ E szerint a társulat Bécsben terheli meg hajóit, s vám- és harminczadmentesen viszi áruit *Belgrádig*, onnét pedig szekereken tovább. Fegyvert, kaszát és acélt nem szabad szállitania, hanem egyedül hollandi és morva *posztót* és nürnbergi galanterie-árukat. A társulat az első, meglehetősen kockázattal járó kísérletet még ez év nyarán tette meg 6000 frt értékű áruval. Mivel nagy tőkével rendelkező, messzeterjedő összeköttetésekkel dicsekvő s tapasztalt vezetőkkel ellátott társulat volt, minden nagyobb akadály nélkül folytathatta is az üzérkedést.

1703! Csupán 1803-ban esett meg, hogy a belgrádi basa, tekintettel a be nem fejezett kereskedelmi tárgyalásokra, a társulat megbizottait nem bocsátotta az ország belsejébe;⁵⁾ de a haditanács és a portánál levő követ, Tallman közbelépésére ezen a bajon is segítettek.

Hasonló esetek ismétlődése miatt, a kamara a portával kötendő egyezség megkötését újra megsürgette. 1704. márcz. 31-én Tallman császári követ csakugyan parancsot kapott, hogy állandósítsa a kölcsönös kereskedelmet, s hogy a portával a szokásos három százalékos vámilletékben egyezzen meg.⁶⁾

Valamivel később (április 30-án) a kamara arról értesítette Tallman követet, hogy ugyanezen *De Lierdt András* és *Brounek Jakab*, mint teljhatalmu biztosok török földre indulnak a kereskedelem állandósítása

1) Már *Marsigli* előtt is készült egy javaslat: „Die Einrichtung des Commercii nacher Turkey“ czim alatt.

2) Köz. p. m. levélt. Hoffinanz 14019. fasc. 1715. ápr. 11-én.

3) U. ott. 1700. okt. 25.

4) U. ott. Hungarica 14751. fasc. 1702. jún. 23.

5) U. ott. Hungarica 14761. fasc. 1704. febr. 25. „Ersuchung an löbl. Hofkriegsrath.“

6) U. ott. Hungarica 14761. fasc. 1704. márcz. 31.

czéljából. Az egyedüli föltétel, amit elibük szabtak, hogy mindkét ország részéről 3% legyen a kölcsönös vám.¹⁾

Lierdt András és társa, törökországi küldetésükről a következőket jelentették a hadi tanácsnak: Az ő felsége és a török császár országai között üzendő kereskedés állandósítása czéljából nagyobb mennyiségű áruval török földre mentünk, hogy megtudjuk, mit? s hogyan? kell tennünk. A szállítás oda és vissza a lehető legkényelmesebb és igen csekély pénzbe kerül.²⁾ Megfigyeltük, milyen árukat lehetne ő felsége országaiból török földre vinni, s viszont mit lehetne ott olcsón megszerezni és behozni. Kiszemeltük, milyen kikötők és városok a legalkalmasabbak: comptirok s tárházak felállítására, hogy a török árukat odahordják s onnét szanaszét ő felsége országaiba. Megfigyeltük, hogy kelljen ő felsége alattvalóinak a törökökkel tárgyalni, hogy a náluk szokásos exactióktól mentesek legyenek. Meggyőződünk arról is, hogy a keleti kereskedelem nemcsak a kincstárt fogja gazdagítani, hanem *Magyarország, Erdély* s más határos országok lakóit is eltartja és nekik könnyű megélhetési módot biztosít. E szegény lakók ugyanis a karlovitzi békekötés óta a tömérdek adó és az élelem hiánya miatt török földre menekültek. Ha a kölcsönös kereskedelem fölvirágozik, ezeket is vissza lehetne csalni ő felsége országaiba. De nemcsak Magyarország és Erdély lakói, hanem még a katonák is hasznát fogják látni a kereskedelemnek, mivel a gyarapodás és vagyonosodás esetén jobb ellátásra számíthatnak. Mivel pedig — mint tudjuk — e kereskedés berendezése ő felségének is határozott óhaja, mindent meg kell tenni érdekében. Egész Európában ez a legfontosabb kereskedelem! Azért egy rendkívüli követ utján minél előbb létre kellene hozni a kölcsönös megegyezést. Erre annál is inkább égető szükség van, mivel a porta a belgrádi basához külön parancsot menesztett, hogy Belgrádnál tovább ne eressze a kereskedőket.³⁾

De Lierdt jelentése után nemsokára Tallman portai követ is megsürgette a törökkel kötendő egyezséget. Amire aztán, — Isten a megmondhatója hányadszor! — Molardt gróf és a kamarai tanácsosok újra megbízást kaptak, hogy a török kereskedés ügyét dolgozzák ki, s a javaslatot terjesszék fel ő felségéhez.⁴⁾ E rendelet után egy évre, 1706. febr. 9-én, mint rendkívüli követ *Cristof Ignaz Guarient von Raal* küldetett a portára a kereskedelmi szerződés ügyében.⁵⁾

Mig a követek föl és alá jártak, s mig az udvari kamara az egyik

1) U. ott. „An den kais. Residenten zu Constantinopol, Herrn Tallmann.“

2) Mert a szállítás a *Dunán* történt.

3) Köz. p. min. levélt. Hungarica. 14761. fasc.

4) U. ott. Hoffinanz 13952. fasc. 1705. márcz. 2.

5) U. ott. Hungarica 14769. fasc.

javaslatot a másik után dolgozta ki, azalatt a kereskedés nem szünetelt. Ugy látszik a török is megelégedett a három százalékos vámilletékkal, vagy legalább nem sokkal többet követelt, mivel a nagyobb kereskedők áruikkal napról-napra sűrűbben látogattak el Törökországba. Az udvari kamara az ilyen kereskedők számára utlevelet állított ki, s rendszeren az áruk értékének 3 százalékát vette meg a transito vámilleték gyanánt. Mivel pedig a fizetés, régi szokás szerint Bécsben történt, s mivel az utlevéllel ellátott kereskedőknek Magyarországon nem kellett harminczadot fizetniök, természetes, hogy ebből a kereskedésből befolyó jövedelem is Ausztriának jutott.

Érdemes megemlítenünk, hogy a kelettel üzött kereskedés a Rákóczy-féle mozgalmak alatt sem szünetelt. A már említett De Lierdt társulatán kívül nagyban üzte azt *Thonhauser Mátyás*, aki például 1705-ben egyszerre 20,000 frt értékű stájer és nürnbergi áru kivitelére kapott utlevelet Erdélyen át Törökországba.¹⁾ *Begtasch Baschy* török kereskedő török lovakat, szöveteket, takarókat stb. hozott be, s nürnbergi árukat vitt ki.²⁾

Élénk kereskedést üztek *Policzányi Demeter*, *Gika Anasztáz* és *Kiriczgy Byro* (?) magyarországi görögök, akik a hadseregnek is szállítottak s 1707-ben ennek fejében 14,749 frtról szóló elismervényt kaptak az udvari kamarától.³⁾ *Rácz György* és *Czandary István*, akik szintén a kelettel kereskedtek, csupán Szathmár blokádja alatt, 13,120 frt értékű árut szállítottak a német katonaságnak.⁴⁾ *Judas Jacob Sabathaj* török zsidó is azok közé tartozott, akik nagyban üzték a kereskedést. Az udvari kamara 1707. április 8-án 1500 frt, 1708-ban 10,000 frt értékű nürnbergi és stájer áru kivitelére adott neki utlevelet, s megengedte neki, hogy viszont ugyanannyi értékű török árut hozhasson be. Ugy látszik Sabathaj szerencsésen túl is adott áruin, mert 1709. okt. 19-én már ismét 16,000 frt értékű áru kivitelére állítanak ki számára utlevelet. Vám fejében természetesen három százalékot vettek csak tőle. Harminczadot nem fizetett.⁵⁾

Természetes, hogy a békesség helyreálltával a törökkel üzött kereskedés még nagyobb arányokat öltött. Annyian kértek utlevelet, hogy a kamara alig győzte kiállítani. A jelentékenyebbek közül főlemlítjük

1) U. ott. Hoffinanz 13955. fasc. 1705. decz. Sajátságos, hogy Thonhausertől a szokásos három helyett tíz százalék vámot vettek.

2) U. ott. Hungarica 14764. fasc. 1704. szept. 9. Az utlevélért ő maga jött fel Bécsbe.

3) U. ott. Hoffinanz 13966. fasc. 1707. aug. 1.

4) U. ott. Hoffinanz 14000. fasc.

5) U. ott. Hoffinanz 13999. fasc. Itt vannak az utlevelek, meg Sabathaj folyamodásai is.

Brankovics Lázár és *Pano Nestorovics* kereskedőket, akik csupán egy fordulóra 60,000 frt értékű nürnbergi és stájer árut vittek le a Dunán, s ugyanannyi értékűt hoztak vissza.¹⁾

A *Petrovics* testvérek ugyanekkor 8000 frt²⁾, *Despotovich György* és *Popovics Avacus* 12,000 frt³⁾, *Stoiczin Urosevich* és testvére *Gyurko*, *pétervárad*i kereskedők meg tetszés szerinti értékű és mennyiségű áru kivitelére és behozatalára kaptak utlevelet.⁴⁾

Sivoin Philippovich és *Stanki Urosovics* görög kereskedők egyszeri fordulóra 20,000 frt értékű árut vittek a Dunán Törökországba. Együttal ajánlatot tettek az udvari kamarának, hogy az összes konstantinápolyi görög kereskedőket ide hozzák, ha az utlevelek kiadásával nem késlekednek. S ha ez megtörténik, a kincstár legalább néhány százezer frt jövedelemre számíthat évenként!⁵⁾

Az udvari kamara látván, hogy mily tömegesen folyamodnak a kereskedők utlevelekért, azt ajánlotta, hogy a kamarai tanácsosok és a haditanács tagjai az ő felsége országai és a Törökország között folyó kereskedelem vezetésére és állandósítására közös tanácskozássra gyűljenek össze, amelyre Tallman követet is, aki ezen ügyekben a legjáratosabb, szintén meg kell hívni.⁶⁾ A következő évben csakugyan tanácskoztak. Sajnos! akkor már éppen a törökkel való háború kitörése küszöbön állott.

1) U. ott. Hoffinanz 14004. fasc. 1713. június 28. Ők is három százalék transito vámot fizettek.

2) U. ott. Hoffinanz 14001. 1713. márcz. 24.

3) U. ott. 1713. márcz. 11. Az útlevel felsorolja, hogy Despotovics és társa milyen stájer és nürnbergi árut visznek ki 12,000 frt értékben, együttal elmondja, hogy visszajövet kávé, mazsolát, datolyát, mogyorót, szöveteket, kordovánt, karmasint, selymet, musselint, s fekete török festéket hoznak be. A behozott árukat aztán Péterváradnál pécésélték le.

4) U. ott. Hoffinanz 14000. fasc. 1713. jan. 4. Ez útlevel kimondja, hogy a török földről behozott áruk után a rendes vám- és harminczad fizetendő.

5) U. ott. Hoffinanz 14021. fasc.

6) U. ott. Hoffinanz 14016. fasc. 1714. decz 3.